

Snublesten

Et projekt

I mange år har en tysk kunstner, Gunter Demnig, rejst Tyskland og andre lande rundt for at minde ofrene for nazismens terror. På over 300 steder i Tyskland, Østrig, Ungarn og i Holland snubler man nu over tusinder af snublesten (*Stolpersteine*), som er brosten af granit påsat en plade af stærk messinglegering. Præget i metallet er navnene på ofre for nazismen, deres fødselsdato, deres transportdato og oplysninger om disse menneskes endeligt i ghettoer, lejre og på døds marcher. Disse anstødssten er placeret lige uden for de huse, hvor disse mennesker sidst boede eller opholdt sig før de blev sendt i døden.

I Hamburg har man for eksempel ud over stenene udgivet bøger med oplysninger om ofrene, så interesserede kan få flere oplysninger. Selskabet for Dansk Jødisk Historie har bidraget med informationer til disse bøger og tilhørende databaser.

Danmark udviste også jøder i døden fra 1940 til 1943. Nu kender vi 21 af dem og deres skæbne. Vi ved også, hvor de boede i København, før de blev udvist af de danske myndigheder.

Selskabet for Dansk Jødisk Historie ønsker, at den tyske idé med at placere mindesmærker ved de huse, hvor der boede ofre for nazismen, skal virkeliggøres i Danmark.

Vi ser gerne at Gunter Demnig præger navnene på ofrene i metal og cementerer disse små, men virkningsfulde brosten i de danske fortove. Her kan de forbipasserende ”snuble” over dem, og bøjer man sig ned for at se hvad dette er for noget, vil man læse oplysningerne om ofrene for en af de mest ubehagelige dele af Danmarkshistorien. På den måde undgår man at de udviste glemmes. Om muligt, mener vi også at de jøder, der døde i Theresienstadt efter tysk deportation fra Danmark i 1943 burde mindes med sådanne mindesten uden for de huse de boede i før de blev udvist.

Selskabet for Dansk Jødisk Historie har brug for økonomisk støtte til projektet og på selskabets hjemmeside, www.rambam.dk, er der derfor lagt oplysninger om bankkonto til formålet, som villige bidragsydere kan indbetale til. På hjemmesiden findes der også oplysninger om omkostningerne ved projektet og yderligere informationer om kunstneren og de sten han har lavet.

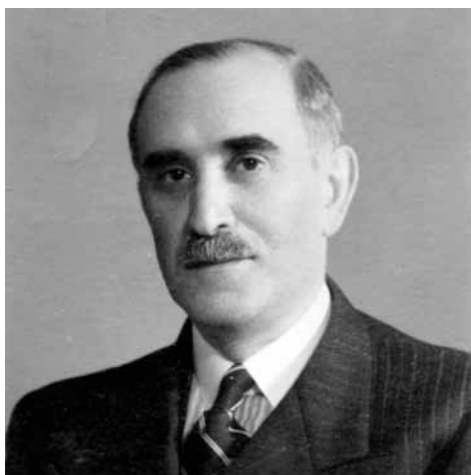
Projektgruppen består af: Vilhjálmur Örn Vilhjálmsón, Bent Blüdnikow, Ulf Haxen, Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane, Birgit Fischermann Krasnik, Roni Belostoky, Marianne Michel, Peter Michel.

Ruth Fanni Niedrig

Szymon Zajtmann

Ernst Platzko

Stolperstein i Hamburg. Foto: Gesche Cordes.

Gunter Demnig i gang med at færdiggøre monteringen af snublesten. Foto: Gesche Cordes.

Nyt udefra

– Tyskland 2009

Et imponerende projekt i Hamborg

I forbindelse med placeringen af over 2700 snublesten (Stolpersteine, se også side 76-79 i dette nummer af RAMBAM) i Hamborg, har *Institut für die Geschichte der Deutschen Juden* udgivet fem flotte publikationer om de personer som man mindes på stenene i Hamborg. Lignende projekter har været igangsat i andre tyske byer, men publikationerne fra Hamborg Instituttet er afgjort de mest ambitiøse og fyldige. Man gennemgår en eller to bydele i Hamborg i hvert bind, og gennemgår alle snublestenene. Der er også en liste over alle de deporterede og myrdede fra bydelene, men vigtigst af alt er de grundige biografier om de mennesker som mindes på stenene i fortovene. Man har naturligvis ikke oplysninger om alle, men der gives eksempler på alle ofre, navnlig jøder, men også politiske ofre, religiøse ofre som Jehovas Vidner, modstandsfolk, bl.a. andet militærfolk som gjorde opstand.

Fig. 1. De fire første bind i rækken *Stolpersteine in Hamburg*.

Fig. 2. Robert Liebermann og sønnen Rolf. Sønnen mindes ikke med en *Stolperstein*. Efter *Stolpersteine in Hamburg-Wandsbek* (2008).

I en af bøgerne fortælles om jøden Robert Liebermann (1883-1966), som før nazisternes jødeforfølgelser var direktør i et metalfirma. Robert, der var gift med en "arier", blev forfulgt gennem 1930-erne, sendt til Sachsenhausen og udsat for alle tænkelige chikaner. Han overlevede i Hamborg, hvor han arbejdede på et skovarelager som en regulær slave. Robert Liebermann var i familie med den verdenskendte maler Max Liebermann (1847-1935) og komponisten Rolf Liebermann (1910-1999). Hans søn, hans ikke-jødiske søn, den blonde Rolf Liebermann (f. 1919), som trods sin graduering til *Mischling ersten Grades* til sidst blev accepteret som *wertvoller Volksgenosse*, mistede livet da han gjorde tjeneste som soldat i den tyske Wehrmacht i 1942. Hans far skrev da til nogle venner i Berlin: "Vores eneste Håb, det eneste Indhold i vores Liv er dermed blevet ødelagt".

I det seneste bind i rækken *Stolpersteine in Hamburg* gennemgås bydelen St. Pauli. Her er det store antal homoseksuelle ofre rigt repræsenteret. Vi læser blandt andet om Ludwig Hansen Petersen som blev født i Tønder. Han valgte i marts 1944 at lade sig kastrere, idet det var blevet lovet ham, at hvis han valgte det indgreb, så ville han blive sat på fri fod. Da afsonede han flere års straf for sin ”sygdom”. Han blev snydt for friheden og døde i sin celle den 9. april 1945. I dette bind mindes også medlemmer af andre minoriteter, såsom den kinesiske restaurationsejer Lie Kien Woo, der blev mishandlet til døde. I 1944 døde sytten kinesiske mænd fra Hamburg i arbejdslejren Wilhelmsburg.

De fem ud af foreløbigt planlagte 12-15 bind, er rigt illustrerede og har meget veldokumenterede beretninger.¹ Det er ikke uventet, eftersom dr. Beate Meyer, en af Tysklands førende eksperter på jødernes historie under Naziregimet, er leder af dette vigtige projekt. Hun tog initiativet til skriftrækken i sin bog, *Die Verfolgung und Ermordung der Hamburger Juden 1933-1945* (2006), men initiativet til snublestene i Hamborg blev taget af kunstsamleren Peter Hess. Stenene er betalt for af helt almindelige borgere i Hamborg.

Siden 321

Der har boet jøder i Kølner siden år 321, mere eller mindre i 1788 år, afhængig af omstændighederne. Den tidlige jødiske bosættelse i det romerske *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, i det som den gang blev kaldt *Germania Inferior*, er den tidligste dokumenterede jødiske bosættelse nord for Alperne. I middelalderen var der et blomstrende jødisk liv i byen. Byens jødiske kvarter lå, hvor der i dag er rådhusplads i Kølner. I 1950-erne udgravede man en synagogeruin midt på pladsen. Man undersøgte flere bygningsfaser, som kan dateres fra 1000-årene til og med 1372, da den sidste synagoge på stedet blev bygget. På et tidspunkt har der været en *geniza* (et opbevaringsrum for gamle skrifter og aflagte, hellige bøger) under *bimah*'en. Desuden udgravede man en knapt 15 meter dyb stenmuret skakt, som

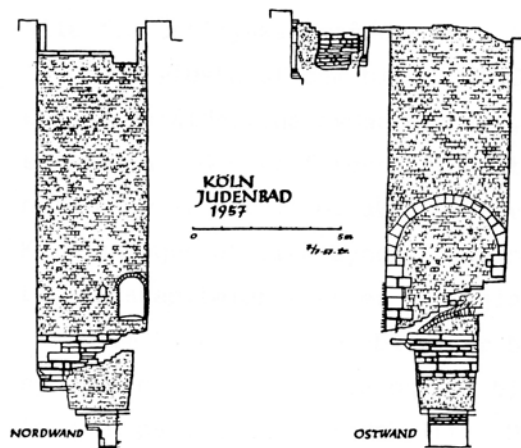

Fig. 3. Mikve i Kølner. Efter Asaria (1959).

engang var rammen om trappen ned til en smal *mikve* (rituelt bad). Man besluttede at dække synagogen og badet til efter fuldendt undersøgelse.²

En ny generation af arkæologer genåbnede pladsen i 2007 og har nu midlertidigt frilagt ruinerne. Der skulle bygges et jødisk museum på rådhuspladsen, *Haus und Museum der jüdischen Kultur Kølner*. Myndighederne i Kølner var med på ideen og man indkaldte til en fornem arkitektkonkurrence. Resultaterne blev præsenteret i en flot rapport, *Archäologische Zone & Jüdisches Museum Kølner*. Det ene forslag til et museum var flottere end det andet. Vinder blev arkitektfirmaet *Wandel Hoefler Lorch + Hirsch* i Saarbrücken, med et flot projekt.

Der var grund til at glæde sig. Romerske levninger, en del af det middelalderlige jødiske Kølner, et hus der rummede den 1788 års historie, som blev bragt til en midlertidig afslutning under nazitiden.

Men nu vil bureaukraterne på bykontoret i Kølner helst ikke drøfte projektet mere. Borgmester Fritz Schramma har mistet mælet og iveren. Visse borgere vil have det jødiske museum væk fra planlægningsbordet, fordi ”det fylder for meget på deres rådhusplads”. Andre taler om at de ikke vil have et ”Jødisk Disneyland” på deres rådhusplads. Der var ellers ingen tegn på den slags udvikling for det

planlagte museum. Rådhuspladsen i Köln er for det meste omgivet af intetsigende og triste bygninger fra tiden efter Verdenskrigen. Problemet med museet, som antageligt har finansielle rødder, er jøderne i Köln blevet viklet grundigt ind i. Den arbejdsgruppe, som initierede museumsplanerne, har ikke kunnet finde de 11 millioner euro de havde håbet at skaffe til projektet. Finanskrisen kradser i Tyskland. Menighedspolitikken er trukket ind i debatten. En gruppe tilflyttede russiske jøder er imod.

At det først og fremmest drejer sig om euro, er det mest sandsynlige. Borgmesteren i Köln har i 2009 kundgjort, at der er forhandlinger i gang om at gøre den planlagte museumsbygning mindre, og dermed 20% billigere end de 34 millioner euro, som oprindeligt planlagt.

Når man læser om udviklingen i museumsprojektet i Köln, opstår der mange spørgsmål. Undgår man "Disneyficering" af jødisk kultur, ved at gøre et jødisk museum mindre? Hvad er Disneyficering for noget? Er det når et museum bliver levende? Det oprindeligt planlagte museum skulle bygges i den tidligere jødiske bydel. Husene, som omgiver torvet, er derimod bygget efter nazitiden, den tid jøderne i Tyskland skulle udraderes. Får modstandere af museet ikke associationer til den ofte brutale "genopbygning" af Tyskland på dette torv? Eller er det måske julemarkedet, som skal vige for det jødiske museum, som er den virkelige grund til modstand og nølen?

Den seneste melding er, at der sikkert snart vil stå et museum i Köln. Måske mindre end planlagt. Men dets vigtighed kan ikke diskuteres. Forhåbentlig fortæller det museum hele historien, og bliver ikke som Dansk Jødisk Museum i København, hvor store dele af historien forties og ignoreres, grundet pladsmangel og det faktum at formålet med museet ifølge statsmagten var, at museet skulle blive et "integrationsmuseum". Der er stadig mange, der spørger sig, hvad det er for noget.

NOTER

¹ Følgende bind er udkommet i rækken fra Hamborg:

Hildegard Thevs: *Stolpersteine in Hamburg-Hamm. Biographische Spurensuche*. Institut für die Geschichte der deutschen Juden Hamburg. Roco-Druck Wolfenbüttel. (212 sider), 2007.

Ulrika Sparr (Red.): *Stolpersteine in Hamburg-Winterhude. Biographische Spurensuche*. Institut für die Geschichte der deutschen Juden Hamburg. Roco-Druck Wolfenbüttel. (323 sider), 2008.

Astrid Louven /Ursula Pietch: *Stolpersteine in Hamburg-Wandsbek mit den Walddörfern. Biographische Spurensuche*. Institut für die Geschichte der deutschen Juden Hamburg. Roco-Druck Wolfenbüttel. (228 sider), 2008.

Brigit Gewehr (Red.): *Stolpersteine in Hamburg-Altona. Biographische Spurensuche*. Institut für die Geschichte der deutschen Juden Hamburg. Roco-Druck Wolfenbüttel. (175 sider), 2008.

Christiana Jungblut/Gunhild Ohl-Hinz (Red.): *Stolpersteine in Hamburg-St. Pauli. Biographische Spurensuche*. Roco-Druck Wolfenbüttel, 2009.

² Zvi Asaria: *Die Juden in Köln: Von den Ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Verlag J.P. Bachem. Köln, 1959. Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson: *Med udgangspunkt i synagogen i Worms og Altneusynagogen i Prag ønskes redegørelse med eksempler på middelalderlige synagogers egenart og deres relevans til samtidens øvrige arkitektur*. Hovedfag, prøve D. Institut for Middelalder-arkæologi, Aarhus Universitet, 1986.

Fig. 4. Olielampe fra 300-årene, fundet i Köln.